هیومانیزم وەک گوتار

ڕامانێک لە ئەزموونی شیعریی فاتیح عیزەدین

فۆتۆ: هیوا قادر

توانا ئەمین

بەرایی

(زەمانی بزربوو) کتێبێکی 230 لاپەڕەیی فاتیح عیزەدینە 76 پارچەشیعری لەخۆی گرتووە کەماوەی نوسینیان لەنێوان 1976–2008 دایە.. ئەمە جگە لە چەند شیعرێکی وەرگێڕراو.. ئەم کتێبە بەتێراژی تەنها 300 دانە لەساڵی 2009 بۆ جاری دووەم بەچاپ گەیەنراوە. فاتیح ئەگەرچی پسپۆڕاییەتییەکەی لە زمانی عەرەبیدایە، لێ فارسیزانێکی دەگمەنیشە، ئەم زمان زانییەی خزمەتی بە ئەبستمی شیعری کردووە و خۆشی لە گفتوگۆیەکدا لە زمان نەزانینی ئەم نەوەیە دڵگرانە و ئەمە بەکارەسات دەزانێت[1] کوردییەکەی فاتیح بێ گرێ و گوڵە بەڵام پاراو نییە، ئەو شاعیرە شیعری بارنەکردووە لەو وشانەی لەفەرهەنگەوە کۆپی دەکرێن، ڕەنگە بۆ تەعبیرکردن لەو نەسازییەی دونیا حەمکە وشەیەک بەسبێت.. لەهەندێ جیاوازی ڕێنووسی ئێستاو جاران بترازێ.. خوێنەر دەکارێت بێ زەحمەت و مەلەل فاتیح بخوێنێتەوەو چێژی لێببات. ئێمە لێرە بەدوا هەوڵدەدەین بەخێرایی لە چەند وێستگەیەکی شیعری فاتیح ڕابمێنین.

کەجیهانیش لە مرۆڤ ڕادەکا

ڕاکردنی مرۆڤ لە جیهان پریڤیوێکی تازەنییە؛ پەیامبەرەکان، عارف و خەڵوەتکێشەکان، دۆستە سەمیمییەکانی تەنیایی هەمووان بەجۆرێک لە جۆرەکان لە دونیا هەڵهاتوون؛ زەردەشتی نیچە سەرەتا

له دونیا هەڵدێ و گۆشەنشین دەبێ، گریگۆر–ی کافکا کەشەوێ دێتەدەرەوەو بە دەعجایی ڕادەکات لە سیستمێک ڕادەکا، محەمەدی پەیامبەری ئیسلام کە دەچیتە حەڕڕاوە لە دونیایەک هەڵدێ کەدەیەوێت بیگۆڕیت، بوودا کە دەچێتە کەژ و دونزەساڵ قسەناکات لە دونیا ڕادەکا، ئەو ملێون کەسەی ساڵانە خۆیان دەکوژن، لە جەنجاڵی لە پرسیارێکی بێمانای وەک ژیان ڕادەکەن. هەموو ئەم حیکایەتی ڕاکردنانە لە زەینی ئیمەدا تا ئاستی باوێشک نورماڵن، ئەوەی فاتیح دەیکات لەقاندنی ئەم نۆرمەیە؛ فاتیح لەڕێگای سیستمێکی ئاماژەیی وەک زمانەوەو دەبێ بە پۆینتێک لە سەنتەرداو لەبری ئەوەی وەک باسکرا و باوە لە جیهان ڕابکا، جیهان لەو ڕادەکا! ئێرا لوتکەی عەبەسە لە خەیاڵی شیعری فاتیح دا، بە جۆرێک یارییەکە پێچەوانەدەکاتەوە.. کە لە ئاستی ئەمدا وەک نامۆیەک، جیهان هێزی لێتێگەیشتنی دەدوڕێنێ و ئەوەی دەیمێنێتەوەو تەنیا هێزێ ڕاکردنێتی:

وا جیهان

لە منی نامۆبوو ڕائەکا

تۆش لەمن ڕابکە و

جێم بێڵە

ل99 مردنی دەنگ ڕەنگ

پووچێتی ناوخەیاڵدانی شاعیر وێنەکانی دەرەوەش پووچ و بێماناو ناچیز دێننەوەو ناو زمان، زیاد لەجارێک ئەم چاوە سوریالی و ئەم وەسفە توڕەو عەبەسیانەی فاتیح بۆ شتەکان لە (زەمانی بزربوو)دا دەبینرێت؛ خۆرئاوابوون دەرگاکەی فاتیح کە دادەخرێت وەک لنگی قەحبە جووت دەبێ، شاعیری نهیلی وشە لەوەسفی درۆزندا بە کارنابا، هەربۆیەشە زمان لەم جۆرە تێکستانەدا چڕ و کورت و قژقژە:

خۆرنشینان

هەردووتاکی دەرگاکە

لەڕووی ڕوخساری گەردونا

وەک لنگی سۆزانی

لەکاتی جووت بوونا

دێنەوەیەک

ل134 چاوکردنەوەو پێڵولێکنان

وێکچواندنی جەنگ بەقەحبە، وێکچواندنێکی تەواو نهیلی و هێجگار ستاتیکییە.. هاتنی وشە قەحبە لەم دێڕەدا وەک هێمای کاراکتەرێکی لەشفرۆش نەهاتووە و نایەت. هێندەی کینایەیەکی وەستایانەیە لە شەرحی حاڵێک کە زوبان فریانەکەوێت مەدلولە ڕاستەقینەکە لەوکاتە خێرایەدا دانێتەوە. فاتیح ستاتیکیانە ئەم بارەی گواستۆتەوە بۆ ناو شیعر، حاڵێکی ناهەمواری وەک جەنگی بە قەحبە چواندووە، [2] ئەگەرنا قەحبەگەرایی جگە لەوەی لێرە سێبەرێکی تابووی کلتوری لەسەرە، دوور و نزیک هیچ پەیوەندییەکی بەجەنگەوە نییەو تا ڕادەی پێچەوانە دژی جەنگ کەکوشتنی ئینسانە، قەحبەچێتی هونەری چێژ و پیشەیەکی خزمەتگوزاریانەیە لەخزمەتی ئەو کائینە شەڕانیەدا کە مرۆڤە:

نامەوێ بمرم

بەڵام ئازێز

ئەفسوس و ئەفسوس

ئەوا ئاڵۆشی ئەم جەنگە بەد و سۆزانی یە

وا
دەیەوێ لەنێولنگی دا بمرم
ل167 یاد

مۆرفین لە شیعری فاتیح عیزەدین دا

خوێنەر کاتێک سەرنج لە شیعری کلاسیکی کوردی دەدات، هەست بەو پەیوەندییە توندوتۆڵەو ئەو هەموو سود وەرگرتنە دەکات کە ئەم ئەدەبە لە ئەدەبی فارسی هاوسێی کردویەتی، لەو نێوەندەدا هەر کێش و عەروزی فارسی نایەت بەڵکو پریاسکەیەک وشەش لەم زمان و کلتورە دەوڵەمەندەوە دەپەڕێتە ئەمدیوەوە.. بە ڕای ئێمە وشەی (بەنگ) یەک لەوانەیە کەبەدەم گفتوگۆو مەسەل هێنانەوەو شیعر خوێندنەوەی فارسییەوە لەدەمی وێژەرەکانیانەوەو پەڕیوەتە بەیازی مەلایانی شاعیری ئەم قۆناغەی شیعری ئێمەوە.. وەئەگەرنا نەسروشتی ناوچەکە مێژووی لەگەڵ چاندنی ئەم رووەکەدا هەیەو نەخەڵکەکەی ئەهلی بەنگن و نە تلیاکێشان لێرە کلتورە، هەرچی سەبارەت بە ئەلکولیشە، لەدوای سەرکەشی و بوێری فایەق بێکەس و هێنانی (عارەق) بەشێوەیەکی بەرچاو بۆ ناوشیعر، لێرەو لەوێ (مەی)ێکی شەرمنی هێمن چاودەکرێ... لەیەک دوو نمونەیەکی چکۆلەی ئاوا بترازێ دیسان شیعری کوردی خاڵییە لە ئەلکولیش..

ئەوەی دەمێنێتەوەو (مورفین)ە، بەپێویستی دەزانم ئەوە روونبکەمەوەو کە ئێمە لێرەدا مورفینمان وەک کورتکراوەی سەرجەم مادەهاوپۆلەکانی نووسیوە، نەک تەنیا وەک مادەی مۆرفین خۆی هەروەک چۆن ئەم مادەیە خۆی ڕۆحی هەموو مادەکانی تریشە لەوانەی ئێمە مەبەستمان بووەو ئەمیانمنان لەبری هەموویان دانا لە نمونەی (**ئەفیون، کۆکاین، هێرۆین، تریاک، ماری گوانا، کراک، حەشیش، گراس، LSD، دەرمانە پزیشکییەکان....**) سەردەمی ڕۆمانتیک سەردەمی مۆدەو هاتنەخوارەوەوی مۆرفین بوو بە شێوەیەکی فەرمی بۆ ناو ئەدەبیات، لە فەڕەنسای دڵی ئەم مۆدیلەدا مۆرفین وەک ڕێگایەک بۆ خۆناسین و نزیکبوونەوەو لە خودەوە بەکاربرا، پێشەڕاوانی ئەم گروپە لە نمونەی بودلێر بە پاساوی «دەبێ ناخودئاگا، ناخودئاگا بنوسێتەوە»[3]خودئاگایی خۆیان سڕ دەکرد. ناوە دیارەکانی نێو ئەدەبیاتی دونیا لە شیوەی ڕامبۆ، شارلۆک هۆڵمز، شیلر، ئیدگار ئالان پۆ، جۆرج تراکڵ، شارلۆت بروتنە، ماری شلی، ئاڵدۆس هاکسلی... لەبەکاربەران و دووشبوانی مورفین بوون[4]. لە ئەدەبیاتی کلتوری دراوسێش سادق هیدایەت... یەک لەدیارترین ناوەکانە کە بەسود وەرگرتن لە کێشانی کۆکاین توانیویتی بنووسێت، هەر ئەم نوسەرە تەنیایە لە ڕۆمانە بەناوبانگەکەیدا (کوونەپەپووی کوێر) لەیەکەم پاژیدا شتێک.. شتێکی هیجگار سامناک لەبارەی پەیوەندی خۆی بەو مادانەو هۆی بەکاربردنیان لای ئەو و کەسانی هاوشێوەی ئەو دەدرکێنێ. کاک **عەتا نەهایی** لەبارەی ئەو پاراگرافەوە لەجێگەیەکدا بۆی نووسیوم و دەڵێ پاش حەفتا ساڵ لەنوسینی ئێستاش زۆربەی هەرە زۆری خوێنەری فارس بە پیرو گەنجەوە ئەم دەسپێکەیان لەبەرە: «لە ژیاندا زامگەلێک هەیە کە وەک خۆرە، بە هێوری و لە تەریکیدا ڕۆح دەخوات و دەیتاشێت. ناکرێ لەلای کەس باسی ئەم زام و ئازارانە بکەیت، چونکا هەموو کەس بە پێی عادەت ئەم ئازارە بروا پێنەکراوە بە ڕووداو و پێشهاتی سەیر و دەگمەن دەزانێ و ئەگەر کەسێک بیڵێت یان بینووسێت خەڵک بە پێی بۆچوونی باو و بۆچوونی خویان هەوڵ دەدەن بە بزەیەکی پڕ لەگومان و گاڵتەجاڕی وەریبگرن. چما مرۆڤ هێشتا چارە و دەرمانێکی بۆ ئەم زام و ئازارانە نەدیوەتەوە و تاکە هەتوانیش فەرامۆشی بە شەراب و خەوی تریاک و مادەی سڕکەرە»[5]

هەموو ئەو نوسەرە گەورانەی ناوبران جارێک وەک تووشبوویەک و جارێک لە پشت پاساوی ئیلهام

بەخشین و خەیاڵ فراوانکردندا مادەبێهۆشکەرەکانیان تاقیکردۆتەوە. بەڵام لە دونیای ئێمەدا فاتیح عیزەدین یەکەم کەسە کە مۆرفین دێنێتە شیعری کوردییەوە:

چۆن کچێک
بە پێکی شامپانیای
ئەوروپا
هەناسەی گۆش بووبێ و
لەبەردەم مێزێکدا
هەوەسی بەسەرا رژابێ و
سۆزی عەشق لەبوونیا
وون بووبێ
دانیشێ و
هێرۆیین بکێشێ
ل128 کە زۆربا دەمرێت

بەشێکی تلیاککێشان گەڕانەوەویە بۆ خۆت و شۆڕبوونەوەو بەناوخۆتدا، ئەم بارە وادەکات کەسەکە زێدەتر گۆشەگیربێت و دوور لەخەڵک و نزیک لەخۆی بۆ ئەوشتانە بژی کە خەیاڵی فراوانی خۆی دروستیان دەکات، وەک لەم شیعرەی خوارەوەدا شاعیر بۆ دوور کەوتنەوە لەژیانی جەنجاڵ و گەیشتن بە جیهانی ئەبەدی، داوادەکات لێبگەڕێن ئاوا بمرێت:

وازبهێنەو
بهێڵە با بۆ تەنیایی و
پاکی دەروونی خۆم بژیم
دوور لەم ژیانە جەنجاڵە
با بۆ بینین و گەیشتن بە جیهانی بێ کۆتایی
بە نوێژی سۆزی بەنگ بمرم
....
....
بهێڵە بە ژەهری تاڵی بەنگ بمرم
ل196 دیوار

لە جێگایەکی تردا بەخۆی دەڵێت کەکردەی شیعرنووسین وەک کردەی مۆرفین بەکارهێنان وایە، هەردووکیان ئیشیان قارسکردنی کاتە:

تۆ
کە شیعرت مۆرفینە
بۆ سڕکرنی
شەوی درێژی تەنهایت...
ل145 مەرگ

یان دەڵێت:

ئەوکەسانەی دوژمن بوون و
تینوی خوێنی پڕ ئەفیونم
ل225 سی پایزی تەمەن ڕابرد

ئامانجی نووسینەکە لەوە زیاترە کە ئەم دیوە وەک ڕوویەکی پاسیڤ وێنابکاو دابەزێتە خوارەوە بۆ ژیانی تایبەتی شاعیر، بە پێچەوانەوە لێکۆڵینەوەکە دەیەوێت ئەو ڕاستییە بزربووە دەربخاتەوە کە ئەمە ئەزموونێکی نوێیە لە شیعری کوردیدا و دوای سی ساڵ تێپەڕین بەسەر ئەم شیعرانەدا هێشتا شیعری کوردی لەوە بێ جەسارەتترە جارێکی دیکە خۆی لەقەرەی مۆرفین بدات.. فاتیح ئاسۆییانە ویستگەکانی ئەم مادانە دەبڕێ تا دەگاتە قۆناغی پێش کۆتایی کە (تەزریق-Drug Injestion)ە، لەم وێستگە ترسناکەیا خەیاڵبوون و سڕبوونیش دادی نادات..! کە ئەم نمونانە لەناو ئەو جۆرە پێڕانەشدا هێجگار ڕیزپەڕەو خەمی سەنگین و کۆتایی ئا لێرەدایە؛ کە مرۆڤ هیچشتێک دادی نەدات، بەخراپترین ڕێگەکانی خۆنابوودکردنیشەوە:

شریقەیەکی تریشت داوە لە شادەماری دڵ
لەسەر جێگای خەیاڵ بوونا ڕاکشاوی و
وەک بەدمەستێ کوژاویەوە
....
....
خەیاڵی چی؟
خەیاڵ بوونیش دادت نادا
سڕبوونی چی؟
تا سڕبوونێش دادت نادا
ل146 مەرگ

جەنگ.. بابەتێک بۆ بیرکردنەوە

وەک ماری ڕیمارک وەک مارگرێت دۆراس وەک جۆرج ئۆراڵ وەک هەمەنگوای، جەنگ بەشی هەرە زۆری ئۆبژێکتی ئەدەبی فاتیح پێکدەهێنێت.. هەمیشە جەنگ لای ئەو شاعیرە بابەتێکە بۆ تێڕامان، لێرەوە و لە جەنگەوە مرۆڤ بێ ڕێز دەبێ و لەسەری فاتیح دا کە ئەم کائینەش حورمەتی خۆێ دۆڕاند.. ئیدی بەرەبەرە پوچێتی ڕاستەقینە دەستپێدەکات:

ببورە ئێستا
لەسەر زەمینی
لافاوی خوێن و تەقینەوەدا
....
....
دڵۆپە شیعر نابارێتە سەر
پەڕەی دەفتەری
ژیانی بۆشی تەنیایمەوە
ببورە نەک تۆ
خۆمم بیرچۆتەوە
ل161 بیرچوونەوە

یەک لەو شیعرانەی بابەتی سەرەکی جەنگە، شیعری (فرمێسکی پیری)یە، ئەم شیعرە گێڕانەوەیەکی کرۆنۆلۆژی سێ نەوەیە کە باپیر و باوک و خۆیەتی.. لەگێڕانەوەکانی نەوەی یەکەم (باپیر)ەوە خوێنەر

بەر کارەساتە خوێناوییەکانی سەرەتای جەنگی جیهانی یەکەم دەکەوێت، جەنگێک کەهەر لەخۆوە دەملیۆن مرۆڤی تیامرد! شوێنی نیشتەجێبوونی ئەم سێ نەوەیە بەشێکە لەو جوگرافیایەی کە جەنگەکەی تیا نمایشکرا بۆیە هەر سێ نەوەکە لەیەک کاتدا بینەرو قوربانیشن. لەوگێڕانەوەیەی باپیرەوە بەشێک لەمەینەتی مرۆڤ لەوجەنگەدا دەبینین: هەر لەبرسێتی و قات وقڕی و گژوگیاخواردنەوە تا فڕێدانی کۆرپە بە زیندوویی..! دواتر لەزاری نەوەی دووەم (باوک)ەوە گێڕانەوەی جەنگی جیهانی دووەم دەستپێدەکات، ئەمەش بەردەوام دەبێت تا زەمەنی باروت و جەنگەڵی لاشەو ئەو دۆزەخە سامناکەی ئەو جەنگە دەیخولقێنێت، هەمووی بۆ کوڕەکە دەگێڕێتەوە. جەنگێک کە ئەوێش لەخۆڕا زۆرترین قوربانیی لە مێژووی مرۆڤایەتیدا دا کە پەنجا ملیۆن کەس بوو!

گێڕانەوەی نەوەی سێیەم (کوڕ) گێڕانەوەی زەمەنی خودی فاتیحە، ئەم زەمەنە زەمەنی (نازەمەن)یە، کاتێک مرۆڤ ئیتر وەک بەها و وەک چەمک لەژێر هەڕەشەی مانەوەدایە ئەم نەوەیە هیچی دیکەی نییە بیگێڕێتەوە جگە لە جەنگ.. بۆیە بێدەنگ دەبێت و دەکەوێتە هەڵوەسە بەرامبەر خۆی، ژیان و بوونی:

من نیگاکانم وەک ڕیزێک تابووت

بەرەو باوەشی گۆڕ کوچ لەبەرن

ئەو ڕێگایانەی

ئەو شەقامانەی

منیان گروتۆتە خۆ

ئەوە ئێستا لەبەرچاومدا

وەک تێپەڕبوونی شەمەنەفەرن

ل143 فرمێسکی پیری

سەدەی بیست سەدەی ڕەش و بەدبەختی مرۆڤ بوو، ئەو سەدەیە بوو کە ترۆتسکی تێیدا دەڵێ «ئەوەی لەسەدەی بیستدا بەختەوەری بووێت، بەهەڵە لەو سەدەیە هاتۆتە دونیاوە» فاتیح بۆخۆشی بەم کەسایەتییە سەرسام بووە و لەو سەدەیەشدا لەدایک بووەو لەو سەدەیەشدا شیعری نوسیوە:

ئاخر بڵێم چی من قوربانی بووی

سەدەی بیستەمی ڕوخسار خوێناوی و

دونیای ئەتۆمم

ل108 زادەی سەدەیەکی تربووین

نەوەی سێیەم لەجەنگ و پوچێتیدا دەژی و کە دەشمرێ جگە لە زەحمەت و ئازاری تەحەمول نەکردە، هیچی لە ژیان نەبینیووە:

دەمرم و جیهان

خەونێکی سامناک

خەونێکی تاریک

پڕ لە کابوس و تارمایی بوو دیم

دەمرم و جیهان

کارەساتێکی شەڕ و ئاژاوە

خوێن و باروت

بێ نرخی مرۆڤ

جیهان سەراپا نامۆیی بوو دیم

ل84 مەرگ و عەشقێکی خوایی

گومان لەبوون

بابەتی نادڵنیایی هەمیشەو بەبەردەوامی یەک لەپرسیارە زیندووەکانی فەلسەفە بووە، لەفەلسەفەی کلاسیکەوەو لە میتافۆری ئەشکەوتی پلاتۆوە، ئەم دونیایە دونیای ڕاستەقینەنییە، بەڵکو ئەمە وێنە_سبەری دونیا ڕاستەقینەکەیە، ئەوکۆمەڵە کەسەی لە ئەشکەوتدان سیبەری کەس و شوێنە ڕاستەقینەکان لەسەر دیوارەکە بەرامبەریان دەبینن. تێۆری سێبەر یەک لەنمونە شیعرییەکانی پلاتۆیە لەمەڕ حەقیقەت و نادڵنیایی.. فاتیح لەشیعرێکیدا هەر بەناوی (گومان)ەوە نکوڵی دەکات لەوەی کەئەمەی هەیە خۆی بێت! ئەویش وەک شکێک لەبوونی ڕاستەقینەی خۆی دەڵێ کەئەمە سێبەرەو سێبەری هەوریشە:

ئەمە من نیم
کەسێ کە
بەبناری ئەم لاشەدا پەخش بووە
ئەوە سێبەری هەورێکە
لەنێوان خۆر و
زەوی دا
دروست بووە
ل169

ئەم تێزە هەمووشتێک دەخاتە ژێر پرسیاری تۆ بەڕاستی هەیت؟ یان بەڕاستی نیت؟ کامەیە ڕاستەقینەکان؟ چی کۆپی و چی ئۆرگیناڵە؟ پرسیار لە دڵنیایی هێندە چڕدەبێتەوە تا دەگات بەوەی (مونتی_Montaigne) بڵێت «ئەوەی کەجێی دڵنیایی یە ئەوەیە؛ کە هیچ شتێک جێی دڵنیایی نییە!»[6] کە هیچشتێک جێی دڵنیایی نەبێت و پرسیاری (بۆ)ش لە بوون بێ وەڵام بێت، ئیدی بوونیام لەگومگمۆکەی تێهزریندا ناچار بە عەبەس دەبێ.. فاتیح لەیادی سی ساڵەی لەدایکبوونی خۆیدا پرسیار لەبوونی خۆی دەکات:

خۆم لەنێو خۆما بزربووم
گیان و بوونم ئەبێ چی بن
بۆ ئەم جەستە تێک شکاوە؟
لە پشیلەیەکی سپڵەی
کەناری خواردوو بەو لاوە
یا لە سەگێکی بێ وەفای
نانی نانی بەو لاوە
ل127 سی پایزی تەمەن ڕابرد

لەم پاژەدا سیزیفییەتی ئینسان پیشاندەدات، ڕەنجی، زەحمەتی، بەرگەگرتنی ئەوهەموو ئازارەی.. هەر لەخۆڕا!:

قورسایی زەویان نایە سەر
ئەم گیانە لاوازەو نەمردم
مۆرفینی پەژارەی ئاهاتی مەسیحیان
ڕشتە ناو گوێگرتن لەم هەموو ئاوازەو نەمردم
بۆ ئەزموون لەبنکەی ئەتۆما تەقێنرام
سەیرە
هەر نەمردم

پرسیاری بوون بۆ؟ له عەقیدەی ئیسلامیشدا لەئیشکالیکی بەردەوامدا دەژی، چونکە گەر بەعادەت ئەنگێزەی کردار هۆکەی نەبوونی شتێک و تەکمیلکردنی شتێک لەشتەکان بێت لای بکەرەکەی، ئەوا خۆ خودا هەبوویەکی تەواوو کامڵ و غنی و بێ نیازی موتڵەقە، کەوایە بۆ بوونی هێنایە کایە؟! (افحسبتم انما خلقناکم عبثا)[7] ئایا گومان دەکەن لەوەی ئێمە لەخۆوەو هەر لە خۆڕا ئێوەمان هێناوەتەبوون؟ لەبەرامبەر پرسیاری ئەم ئایەتەدا فاتیح پەرسڤێکی ڕەق و تاڵ و گوماناوی بە خوێ دەداتەوە:

ئەم بوونەم چی بوو، بۆچییە من نازانم؟
ئەم بێداری و خەون وزیندەخەونەم چی بوو؟
چییەو بۆچی بوو؟ نازانم
کام خواوەندبوو کە ئەم ڕۆژەی بەمن بەخشی
ئاخ.. هۆکەی چی بوو نازانم؟
ل*201* ژوور

یان توندوتاڵتر خیام ئاسا دوا حەقیقەت دەڵێ:

ئەمرین و جیهانیش
هەروەکو نەبووبێ وەهایە
ل*99* مردنی دەنگ و ڕەنگ

ژن له شیعری فاتیح دا

گەرچی فاتیح عیزەدین لە ئەدەبیاتی نوێی کوردیدا بەڕەشبینگەراو عەبەسیی دێتە هەژمار، کەچی سەیریش نییە زیاد لەنیوەی شیعرەکانی و بەدروستی تا نزیکەی نیوەی دووەمی هەشتاکان شیعرگەلێکی ڕۆمانسین و بۆ ئەو کچ و ژنانە نوسراون کە بەژیانی تایبەتیی نوسەردا تێپەڕیوون، لێرەش لەم شیعرانەدا وێڕای ساکاری خەیاڵ و کرچی زمانیان، جارێک وەک تێست و دەستپێک و شیعری سەرەتایی لەڕووی مێژوی نوسینیانەوە و جاریکیش وەک شیعری لیرک، لێ بە دیقەتدان و وردبوونەوە خوێنەر دەکارێت هێشتاش تەمێکی قورسی نیهلستی لەسەر دەقەکان و کۆخەیاڵی ئەم شاعیرە ببینێت. بەشێکی زۆری نووسەرانی تەوژمی پووچگەرا پێچەوانەی ئەوەی کە دەبێ ببێت، نێوانیان لەگەڵ ژناندا خۆشبووە! سارتەر و تۆرگینۆف دیارترینی ئەونمونانەن.

لەدونیای کوردیدا چەند شاعیرێک هەن لە کەمنووسەکانن، لەدیوانێک یان دوو نامیلکە زیاتریان نەنوسیوەو کەچی دەنگی ناوازەو جوان و دەگمەنن، هاوکات لەگەڵ فاتیح دا ئەنوەر قادر و سەلام محەمەد و سەلاح محەمەد و عەباس عەبدوڵلا یوسف و محەمەد عومەر عوسمان لەوانەن، بەڵام کەس هێندەی ئەم ناوەی دواییان لە گوتار و ئەزموون و جیهانبینی فاتیح نزیک نییە، ئەم نزیکایەتییە ئەگەر بەشێکی بۆ هاوڕێیەتی ئەم دوو شاعیرە لە ژیانی تایبەتییان و بە تایبەتیش لە هەشتاکاندا بگەڕێتەوەو سەردەمەکەش وەک سەردەمی نوێی هاتنەناوەوەو پەرەسەندنی وجودیەت ـ بەچاپە کوردییەکەی داـ تەماشا بکرێت، ئەوە نابێ خوێنەر لەیادی بکا کە نیگاو ئەبستمی ئەم دوو نووسەرە بۆ چەمکەکانی: نەمریی، بوون، مێژوو، جەنگ، مەرگ، دواجار ژنیش بە هەندێک جیاوازی کەمیانەوە تا ڕادەی سەرسوڕمان لێکنزیکن! ژن لەشیعری حەمە عومەردا وێنەیەکی ترانسێندتاڵی هەیە؛ مریەمە، خواوەندە، دەست بۆنەبراو و پیرۆزە، عەشق لێرە ئەفلاتوونییە، بێگەردییەکی سەیرو سۆفیانە لە نیگای ئەم پیاوەدا بۆ ژن هەیە:

ئەی ئەوکچەی پایزانیش
بەرگت سەوزەو گوڵی تەڕ ئەدەی لەسەرت
خەومەبینە قۆڵ و باسکم پشتێنێ بێ بۆ کەمەرت!
نامەیەکی پایزی/ دیوانی لەغوربەتا

لای فاتیح وێنەکە کەمێک بەڕتووشـە، ژن ئەم ڕەگەزە بانسروشتییەی ونکردووە؛ مەعشوقە، گەرمە، جوانە، نەرمە، ناسکە، سێکسییە، ماچ و ئاوێزان و گووشین و هەڵگلۆفتنی لەگەڵ دەکرێت:

شان و قۆڵیان ڕووت و قووتە
تەنوورەی تەنگ
شلکەی ڕانیانی بە توندی
جەڕاندووە
لە سپێتی پوزی ئاوێنەئاسایان
هەوەسی بینەران دیارە
تا گۆی مەمکیان
لە دەلاقەی یەخەیان
هاتوونەتە دەرێ
ل 211 لایەنێکی تری پایتەخت

بەشێکی تەنیاییەکان تەنیایین لە دووری (ئەو)دا، ماڵ چۆڵە و دیوارەکان بیری ئەو دەکەن:

چاوانت بۆ بینینەوەی وێنە شیعرێکی نامۆییم
وێڵ و تەرەن
زەردەپەڕی ئەم ئێوارەن
جووتە مەمە زۆر تامەزرۆ و تینووەکانت
دیل و بەندی نێو زیندانی
ئەو ستیانە ناهەموارەن
....
....
بێ ئارامی و پەنجەی هیوام
نەشئەی مەمانت
ناچێژێت
ل210 بۆ ئێستا بژیم...!

بەشیوەیەکی گشتی لای محمەد عومەر عوسمان، سەیرکردن بۆ ژن قووڵاییەکی ڕۆحی هەیە، کە ئەم ڕەهەنـدە لای فـاتیح ونە و بەپـێچەوانەوە ژن تەزوویەکـی سێکـسی تیـژتێپەڕەو هیچیتـر، بـۆیە لاواندنەوەوی ئەم شـاعیرە بـۆ ژن پتـر لاوانـدنەوەیەکی شـەهوانییە لەوەی لاوانـدنەوەویەکی ئینسانی بێت.

ڕەگەزی داستانیی لە گێڕانەوەدا

شـتێکی تـر کە فـاتیح لە هاوسـەردەمەکانی خـۆی جیادەکاتەوە ئەم ڕەگەزەیە؛ لە کـۆی ئەو ئەزمـوونە شـیعرییەی ئەو کە لەبەردەسـتدایە، کەمترین شـیعری درامـی دەبینرێت. لەم شـیعرانەدا دێڕ کـورت و وەسـف تیـژڕەو و ڕووداو خێـرایە. بەنزیکەیـی سـەرجەمیان دوورن لەداڕشـتنی پەخـشانیی، کەچـی جاربەجار لە شیعرێکدا ئایرۆنی بەم ڕوانینەی پێشوو وەک ئەوەی نوسـەر بیری چووبێتەوە کە ئەمە

ســەبکی ئەو نیـیە، شـیعر وەک چیـرۆک دەنوسـێت و لە دارشـتنیدا گێـڕانەوە تەنیـا ڕەگەزە کە ئەم پەیوەندییە تۆختر دەکاتەوە:

سەمفۆنیایەکی هێمن دێ
سەری پڕ خەم و ئازارت لەسەر سینگم قورس بووە
هەست بە لێدانی دڵ دەکەیت؟
گوێ ڕادێرە:
ترپ.. ترپ
ئێجگار بەخاوی ترپەی دێ
ل88 هێستریا

لە شـیعرێکی تـردا بە نـاوە (کافکا) کە یەک لەجوانترین و قورسـترین شـیعرەکانی ئەم دیـوانەیە، وەهـا وەسـفی تێپەڕین بەژیانـدا دەکات کە خـوێنەر دیـمەنەکەی وەک گرتەیەکـی سـینەمایی دێتە بەرزەیـن.. نیهیلیانە و دژەباو وەک کارەکانی تارکۆڤسکی:

گریانێکی سست و
دەستێکی پیر و لەرزۆک
بەسەر گۆچانی مەرامەوە دەلەرزێ
بەتەنگەبەری ژیانا و
ڕووەو مردن
وەک ڕەوڕەوە قاچەکانی
کەوتوونەتە ڕێ
ل93 کافکا

لەنێو ئەم سـەمپڵەی دواتـردا فـاتیح وەک چیرۆکنووسـێکی کـاریگەر بە شـەپۆلی هـۆش دەنوسـێت.. بـۆ ساتێک تۆ وەکو خوێنەر ئیستێک دەکەیت و وا دەزانی هەر بەڕاست خەریکیت چیرۆک دەخوێنیتەوە:

دەچنە بەرشوشەی پەنجەرەی ژوورەکەت
فسفوری نیگایان وەک چاوی پشیلە گڕدەگرێ و دەبنە جنۆکە
وەک چۆن کۆمەڵێک تارمایی دەبنە بازنەیەک لەدەوری نەخۆشێک
لەنسێی نەشتەری پزیشکا مردبێ و بەپەلە تەرمەکەی هەڵبگرن
ئەوانیش بەوشێوەیە
بەدەوری باڵاتا زنجیرە دەبەستن
چەند دەست و پەنجەیەک ڕەش وەک هی مەیموون
تۆی نوستووی فریشتەی نیوە رووت
هەڵدەگرن
ل123 کەزۆربا دەمرێت

داریوش و کەسایەتییەکانی زەمانی بزربوو

داریـوش ئیقبـالی هونەرمەنـدو چـالاکەوانی سیاسـی بەناوبـانگی ئێـرانە، ئەو سـاڵی 1950 لەتـاران لەدایکبووە، سەرەتا وەک ئەکتەرو گۆرانیبێژ دەرکەوتووەو لەزەمەنی شـادا بە بیانووی بەکارهێنانی مـادەی بێهۆشـکەرەوە دەسـتگیرکراوەو هەوادارانـی دەڵـێن کە ئەوە بیـانوو بـووە لەڕاسـتیدا لەسـەر

گۆڕانییە سیاسییەکانی دەسگیرکراوە، پاش ئینقیلاب و هاتنە سەرحوکمی کۆماری ئیسلامی، دیسان داریوش بەهۆی چالاکی سیاسییەوە چەندجارێک دەستگیردەکرێتەوە تا دواجار ڕوودەکاتە ئەمریکاو تا ئێستاش لەوێ درێژە بە هونەرو پرۆژەی خێرخوازی و چالاکی مرۆییانە دەدات..[8] داریوش بەپێشەڕەوی مۆسیقای پۆپی ئێرانی و بەباوکی کەئابەو مۆسیقای غەمگین دادەنرێت، لیستی ئەوانەی لەسەردەستی هونەری غەمگینی ئەم خۆیان کوشتووە کورتتر نییە لە لیستی ژمارەی ئەوانەی لە ژێر کاریگەری ئەم و هونەر و گۆرانییەکانیدا تلیاکیی بوون.. فاتیح وەک یەکێک لە گوێبیست و هەوادارانی ئەم دەنگە لەم کاریگەرییە دوورنییە و هەمیشە خۆنەویستانە داریوش دێتە شیعرەکانییەوە:

پڕم لە شیعری گەرم و گوڕ
لە جەنگ و خوێن
لە مۆسیقاو دەنگی داریوش
لە هێستریا
پڕپڕم
لە شەپۆلی سەربڕاوی کەنار و ڕۆخ
ل157 زەمانی بزربوو

یان لەجێگایەکی تردا دەڵێ:

لەبێداریمدا
سۆزی زایەڵەی داریوش بڕژێتە
دەماری مێشک و
بگاتە پەڕەی لێدانەی دڵم
ل160 یاد

ئەو کەسایەتیانەی تر کەناویان لەم کتێبە شیعرییەدا هاتووە و فاتیح کەم و بێش پێیان کاریگەرە.. زنجیرەیەک کەسی نا سروشتین کە سەرجەمیان داهێنەرو بلیمەتی سەردەم و زەمان وبوارێکن، هەوڵدەدەین لەم هێڵکارییەی خوارەوەدا ئەو پەیوەندییە ڕوونبکەینەوە:

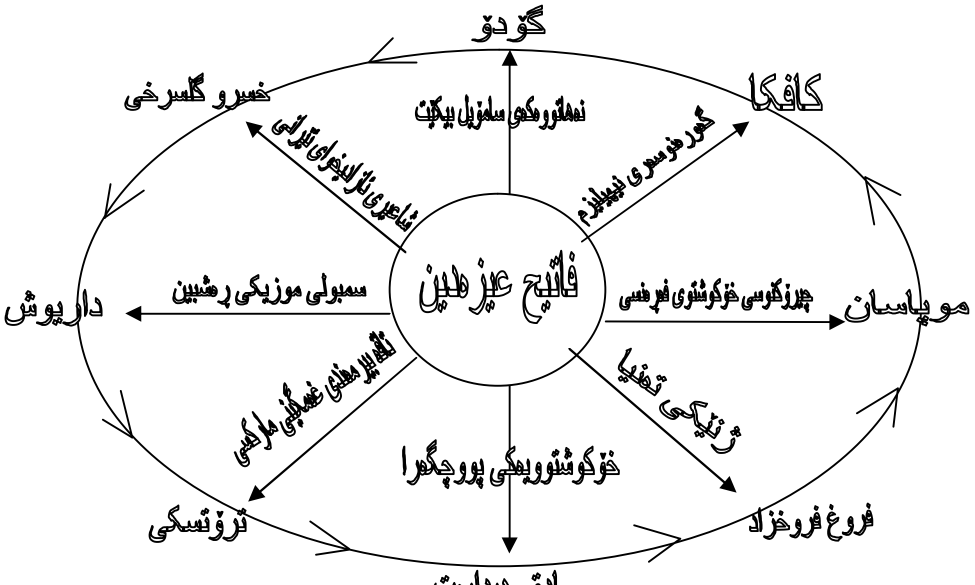

سڵ له ڕۆبۆت.. نائومێدی له سیستم

شیعری فاتیح شەڕێکی گەورەیە لەگەڵ سیستم، ئەو وەک مرۆڤی ڕاستەقینە وەک ئینسانی سەرکەش و ڕامنەکراو، نەک هەرناچیتە سیستمەوە بەڵکا هەوڵی بونیادی گوتارێک لەدژی سیستمیش دەدا، لێ گوتارێکی شیعریی کە خۆی لە ڕەتکردنەوەیەکی توند، نیشاندانی ناشرینییەکانی، یادخستنەوەی ڕابردوو و جوانییەکانی ژیانی سادەی جاران دەبینێتەوە، وەک هەمیشە شەڕ لەگەڵ داهاتوو سکپڕە بە خەیاڵێکی نوستالوژی.

ئەم نەهاتنەوەیە لەگەڵ مۆدێرنەیا دژایەتی کردنی نییە وەک قۆناغێکی مێژووی درێژو بەردەوام کە دەیەها ڕەوتی فکری و زانستی و فەلسەفی لە هەناوی خۆیدا هەڵگرتووە، چونکە ئەمە نەک هەر کاری شاعیرێک نییە، بەڵکوو ئەم پێشپێگرتنە زۆرتر ڕەنگێکی یۆتۆپی هەیەو تا ئاستی باڵا کاری نەکردەیە.. لێ لەم نێوەندەدیا شیعر وەک دەنگە ناوەکی و ڕاستەقینەکەی مرۆڤ بێدەنگ نابێت و لە زماندا پرۆتۆستۆی هەموو هەمەجیەت و بێ حورمەتکردنێکی ئینسان دەکات. فاتیح لە نیشاندانی ئەو وێنە ڕۆبۆتییەی مرۆڤ کە بەرئەنجامێکی مۆدێرنەیە لە شیعری (لایەنێکی تری پایتەخت)دا دەڵێ:

وەکو پەیکەر

لە ویستگەی پاسا وەستاون

جاروبار کە با هەڵ ئەکا

قژی خاویان دە ئاڵۆزکێ

میکانیکی

سەریان لەلەشیان

ئەبزوێ

ئێجگار بەخۆنازەنینەوە

بە دەوروبەرا ئەڕوانن

پێشانگایەکی کراوەی گران بەهان

هۆی ڕاڕایی

بینەرانن

....

....

ئەوان هێمان

هەر پەیکەرن و

وەستاون

ل212

جەنگیز ئیتماتۆڤ لەڕۆمانێکی نیمچە خەیاڵیی زانستیدا وەک فرانکشتاین، مەترسی پێشکەوتنیی زانستیی لەسەر کەرامەتی مرۆڤ دووپات دەکاتەوە. ئەو لەزاری کاراکتەرەکەیەوە کە زانایەکی گەورەی بایلۆژییە لەبارەی زانستەوە دەڵێت «دەسکەوتەکانی زانست چەند فراوان و مایەی ستایش و تەنانەت جاری وا هەیە هێندە لەترۆپکدان مرۆڤ گێژو وێژ دەکەن، بەهەمان ئەندازەش ناپایەدارن و بەزۆریی لەگەڵ ویژدانی ئەم مەخلوقەدا نایەنەوە، هیچ شتێک ناتوانێ لەگەڵ ئەو مرۆڤەی پەیوەندی بە ئەبەدیەتەوە دەکات و ئەو تاقە مەعنەویەتەی دونیای لەخۆی گرتووە بەراورد بکرێت»[9] فاتیح بەئیقاعێکی ئیتماتۆڤانە و لەجێگایەکی تردا ڕاستەوخۆ شەڕەکە لەگەڵ تەکنەلۆژیادا دەباتە ناو دیالۆگێکی یارەوەو پێی دەڵێ:

جەخار
ئەفسوس تۆ نازانی
تەکنەلۆژیا بی وەفایە
خۆم و یەزدان لەبیرو هۆشم ون ئەکا
ل196 دیوار
فاتیح دەزانێ کە شارستانییەت و ئاپۆرەیی پتر لەوەی هەیە مرۆڤ تەنیا دەکات، بۆیە لە شیعرێکیدا کە بۆ محەمەد عومەر عوسمانی هاورێی وتووە یادی دەخاتەوە کە سەرزەمینی ئەمان لەو گەردوونە فراوانەدا هەر تەنیاییە:
تەنیاین و تەنیایی شارستانییەتی و
ناو ئاپۆرەیی
تەنیاین وەک شیتی و مەرگ و بەسەرچوون
تەنیایی هاورێیان
تەنیایی نیگای یار
تەنیاین و تەنیایی
باوەشی گەردووب
ل87 تەنیاین وەک شێتی و مەرگ و بەسەرچوون
نزیک لە خەمی داریوش و گۆرانی سال سیاە-ی فاتیح دەسال بەر لەسەدەی بیست ویەک، ئەو دلە خورپانەی خۆی لەسەر سالی دووهەزار نەک وەک ژمارەیەک و بەس بەلکوو وەک خۆف و پێشهات لەو پاشەکشێیەی مرۆڤ و کەرامەتی دەیکات، سالی 1990 لە شیعری دیواردا دەلێ:
من نامەوێ
لە هاوینی گەرمی سالی دووهەزارا
دست لەملانی پەیکەری شۆخی
ئاسن بم
شۆخێکی وا
لەبری نیگای پڕ هەست و سۆز
گلۆپی سوری چاوانی بە کارەبا
داگیرسێنێ
من نامەوێ بەماچی ڕوومەتی مس و
هەلمژینی هەناسەی پڕ لە ژەنگ بمرم
ل197
ئەوەی سەرنج رادەکێشێت ئەوەیە کە فاتیح لەو کاتەدا ئەگەرچی لەپەستیی و عفویەتدا هاوینی ئەوسالەی گەرم پێشبینی و وەسف کردبێت کەچی بە ڕێکەوت ئەو شەپولە گەرمایەی گۆی زەوی گرتۆتەوە لەسالی 2000 بەدواوە نیشانە و وێرانییە سروشتییەکانی دەرکەوتوون!

پووچگەرایی.. خەیالی سپی سێبەری ڕەش

فاتیح لەناوەڕاستی 1975 وە دەنوسێت، بەلام لەسەرەتای 83وە گۆرانێک لەشیعری فاتیح دا بە ئاراستەی نیهیلییەت ڕوودەدات، وەنەبێ شیعرەکانی پێش ئەوبەرواره خالی بن لەو خەیالە ڕەشە.. خوێنەر لەتەواوی کتێبەکەدا بەر ئەم وشانە دەکەوێت کە ئاماژەو هەلگری پووچێتییەکن لە بنەڕەتدا

لەوانە (تارمایی، مێردەزمە، هێستریا، بێزاری، ڕەشپۆش، خوێناوی، تەرم، گریان، گومان، تەڵخ، تار، پووچ، ڕشانەوە، هێڵنج، نیگەرانی، زیندەخەو.....هتد)

من خۆمم لەیاد دەرچووە
وەک مەلی کەوتوو لەبن درەختی هێلانەکەی خۆی
لەبەردەم دەرگای شارەکەی خۆما
کەوتووم
جێماوم
وەک ڕۆمانێکی شاکارو نایاب
قەدەغەکراو بۆ چاپەمەنی و زەرب لێدراوم
دوور دوور لەنیگای گەشی خوێندنەوەت
لەئەرشیفخانەی لەیادکراوا
تۆز لەڕوو نیشتووم
کەوتووم جێماوم
ل151 نێگەرانی

ئەو وەرزەی کەسومبولی ژیاندنەوەیە لەچاوی شاعیری عەبەسیدا شێواوی و گریان و فرمێسکی ئینسانە:

وا ئەم بەهارە
لەگەڵ بارینی نمەی باراندا چپاندی و وتی:
لەنێو ئاوێنەی جۆگەلە و چەم و
ڕۆخی ڕووباری درزبردووما
باڵای شێواوی خۆتان ببینن
هەمووی فرمێسکە
ئێمە هەموومان
زادەی گریانین
زادەی گریانین
ل162 ژیانەوەی دەنگ و ڕەنگ

فاتیح عیزەدین زیاد لەجارێک ئەم بەشدارییە بەسروشت دەکات و دەیخاتە خزمەت گوتارە نیهیلییەکەیەوە:

نەورۆزە کوێستانان شین دەبێ
دەرودەشت
سەوزایی دەپۆشن
بەڵام ئاخ سروشت چۆن لەڕووی هەڵدێ؟
بێ مرۆڤ ڕەنگین بێ!
خۆ مرۆڤ دەکوژرێ
دەسوتێ
ل35 نەورۆز

ئەدەب لەزەینی فاتیح دا فینۆمەیەکی هێجگار زاتییە، (ڕوحی گشتی) کەمتر لە شیعری ئەودا دیارە[10]، یان ڕاستتر بە دەمامک و لەبەرگی دیدا دێتەوە ناو تێکستی ئەم پیاوە، ئەو زۆرتر مامەڵەی لەگەڵ سۆبژێکتدایە..ئەم خاڵە وادەکات لێرەو لەوێ ئەدەبی فاتیح دابەزێ بۆ وێنەکێشانی ژیانی تایبەتی خۆی، وەک پیاوێکی پەژموردە، پیاوێک کەدونیا ماندووی کردووە و ژیان برستی لێبڕیووە:

نەخۆشم ئازاری کوشندەی ناو مێشکم
شەوانە
سەدان جار دەمکوژێ
گوێ کپەو
زایەڵەی سروشت نابیستم
لە تیشکی خۆری گەش بێ بەش و
تاریکی چاوانم دادەگرێ
ل66 وێران بووت خەمەکان

خاڵی لاوازی ئەم ڕوانینە بۆ ئەدەب بەشێکی لەوەدایە کە دەق تەواو کۆنکرێتی و ڕاستەوخۆ خۆی دەنوسێتەوە، ڕاستەوخۆیی یانی تیکستێک بێ دال.. ئەمە ئەو ئەنفلۆنزایەیە کە بەڕای ئێمە نابێ ئەدەب توشی ببێ:

ژیانی ئەویش هیچ و پووچ
وەک پووچی ژیانی من
بەدەم ئاە و
داگیرسانی جگەرەوە
چاوەڕوانی بوو بۆ مردن
چاوەڕوانی بوو بۆ مردن
ل62 چاوەڕوانی بوو بۆ مردن

ڕۆژەکانی هەفتە لای کەسی عەبەسی ئاوا تێدەپەڕێت:

شەمە دەستی یەک شەممەیەو
لەنێو قەدو باڵای دووشەمە ئالاوە
سێ شەمە پێڵووی خەواڵووی چوارشەمەیەو
ئەشکی ئێوارەی پێنج شەمە
لە لێواریا قەتیس ماوە
هەینیش
چ بڵێم! ئاوێنەیە
دەرخەرەوەی دەستە ڕەشە سامناکەکەی
نێوان گەرووی زەردەپەڕی
ئێوارەکانی شەمەیە
ل155 زەمانی بزربوو

ژیانی تار بەردەوامەو کات نەوەستاوە، بەڵام چی وادەکات ڕۆژەکان لەیەک نەچن؟ ڕەشنامە لە بەری شیعردا[11]:

ئەی نابینا
ئەها ئاسمان دەبێتەوە بە دەیجورو جارێکی تر
ڕەش دەپۆشێ و بۆ پرسەی مەرگی ئەمڕۆشت
ئەمڕۆی وەک دوێنێ و پێرێ
بەخت ڕەشت
سەرنج بدە؛
چۆن لەو ڕەنگە ڕەش و تەڵخەی شەوانی تر
کراسێکی ئاودامانیش دەکاتە بەر
باڵای شیعرە هیستیاکەی
ئەمشەوەشت؟
یا نوسین لە سێبەردا:
ئای کە بێ عارم
باوبۆران نەدیو، هەرزەو دەربەدەر
هێشتا ئەنووسم
بۆ کێ ئەنووسم؟ منی کۆچ لەبەر
بۆ سێبەری تۆ؟
یا سێبەری خۆم؟
نیگەرانی ل152

کێ دۆزەخە؟.. نیگای هاوبەشی سارتەرو فاتیح

فاتیح وەک ژان پۆل سارتەر دڵنیایە ئینسان دۆزەخی ئینسانە، سارتەر لەشانۆگەرییە بەناوبانگەکەیدا (دەرگا کلۆمدراوەکان- **Huis clos**) ئەم قەناعەتە فەلسەفییەی خۆی ڕوونتر دەکاتەوە؛ سێ کاراکتەری تاوانبار لەودیوو مەرگیانەوە لەدۆزەخدان، دۆزەخ لێرە دوور لەوستراکتوورە دینییەی وێنەی کێشاوە دەبینین، بەوەی ئێرە شوێنی سوتاندن و برژاندن نییە.. بەڵکو ژوورێکی ئاسایی بێ پەنجەرەیە کە هەمیشە ڕوناکە، ڕوناکاییەکە بەجۆرێکە بەندییەکانی ناوەوە ئازار دەدات و ناهێڵێ بخەون. لە سێ کاراکتەرە تاوانبارەکەی ناو ژوورەکە دووانیان ژنەو یەکێکیان پیاوە؛ (ستێلا-**Estelle**) دایکێکە منداڵەکە خۆی کوشتووە، (ئینس-**Inès**) ژنێکی ڕۆشنبیر بەڵام سوحاقییە، بەهۆی سوحاقکردنی کچێکی گەنجەوەو وایکردوو کچەکە خۆی و مێردەکەشی بکوژێت، (گارسین-**Garcin**) تەنیا پیاوی ناو دۆزەخ ڕۆژنامەنووسەو بەتاوانی کوشتنی ژنەکەی خۆی لەوێدایە. لەناو ئەم سیانەدا جۆرێک پەیوەندی عاشقانە دروست دەبێت، ستێلا حەز لە گارسین دەکات و گارسینیش دڵی بە ئینس-ەوەیە ئینس خۆشی مەیلی بەلای ستێلا دا هەیە.

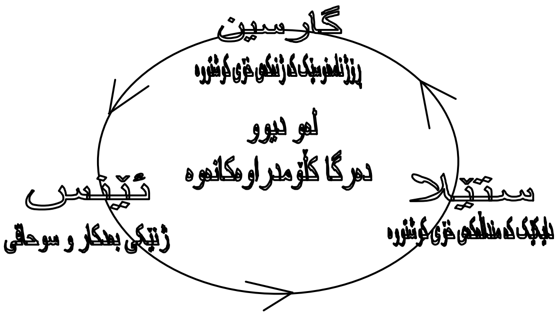

بەم شێوەیە پەیوەندیەکی بازنەیی بۆش لەناویاندا دێت و دەچێت ویەک دەبنە دۆزەخی یەکترو سەرەنجام گارسین لەتورەبونێکدا ڕستە بەناوبانگەکەی دەڵێ «جەهەنەم یانی ئەوانی تر- **L'Enfer, c'est les autres**» وەک کاک بەختیار علی دەڵێت دۆزەخ لەنیگای سارتەردا دۆخێکی وجودیەو لەپەیوەندی مرۆڤ بە مرۆڤەوە سەرچاوە دەگرێ[12]. دۆزەخەکەی فاتیحیش هەر ئەوانی ترن، فاتیح دەزانێ کە ئەوانەی کفندەکەنە بەرئەم، هەر ئەمانن کە هەناسەی مێینەی یار دەژنەون پێ لەسەر تەرمەکەی دادەنێن و بەرەو مەعشوقەکەی ئەو دەچن، ئەمە ئەو نیگا عەبەسیانەیە کەمرۆڤ لە بەرئەنجامی ئەزمونێکی سەخت و دۆخێکی تاڵی کەشفی حەقیقەتدا پێی دەگات و تێدەگات کە لەڕاستیدا ئینسان گورگی ئینسانە:

دەبینم دوای مەرگم
هەرهەمان ئەو دەست و پەنجانە
کفنیان بەباڵای من بری و بەگری غەریزەی هەڵپەیان منیان ناشت
....

....
کە بۆنی هەناسەی مێینەی تۆ دەکەن
پێ لەسەر تەرمەکەم دادەنێن
هاژینی هەناسەم دەبیستن
سڵ ناکەن..
ل123 کە زۆربا دەمرێت

یان:
ئیتر لەنێو گەردوونێکام
شەیتان بە نێو تاریکایی و وێرانەیمدا دەگەڕێ
سەگی ڕەشی بەدگومانی و شەو داهاتن بەرەو رووم دێ
ل187 بەسەرچوون

ژوور.. چەقی تەنیایی

ئەگەر تەنیایی وەک بارێکی ڕۆحی تایبەت جارێک پرسیاربێت لە ژیان بە مانا کۆسمۆپۆلۆتییەکەی، ئەوا جارێکی تر پرسیارە لە شوێن.. بەجۆرێک یەکەمین سەنترالیزەکردنێک لەتەنیایدا شوێنە. یەکەمین بەرکەوتنی تەنیایی لەدەرەوەی خۆی بەرکەوتنێتی لەگەڵ شوێن. شوێن وەک کۆی ئەو جێگایانەی تیایاندایین و تیاماندان. تیایانداین چونکە بۆشایی ترمان چنگ ناکەوێ چالاکیەکانمانی تێدابکەین، تیاشماندان چوونکە بونمان بەستراوە بەشوێنەوە.. ئێمە لەشوێندا هەین، لەژێر شوێن و لەناو شوێن و لەسەر شوێنین.. بۆ تێگەیشتن لەگرنگی شوێن و پەیوەندی بە وجودەوە فەیلەسوفی فەرەنسی گاستۆن باشلار کۆمەکێکی باشترمان پێدەکات.

لەشیعری (ژوور) فاتیح عیزەدین دا تەنیایی دەگاتە دوایلەی خۆی-ئەوە ئەگەر وەک گی دی موپاسان دەڵێت لەتەنیایدا پلە هەبێت- بەجۆرێک مەودا لەنێوان شوێن وکەسدا دروستدەکات، ئەو مەودایە فاتیح و ژوورەکەی دەکاتە دوژمن هەردووکیان لەیەکپڕبوون، لەیەک بێزارن. یەک ئەوی دی دەکاتە دەرەوە:

(ژووری چۆڵم
ژووری ساردم)
وەکو ئەوساو زیاد لەجاران

بێ چرپەیە
بێ خشپەیە
بێ دەنگەو
بێ زایەڵەیە

ژوور لای فاتیح نامۆیە جارێک بەخوێ جارێک بەخاوەنەکەی، لە پەڕاوێز و فەرامۆشیدایە.. لەڕێی وێنەکردنی ئەم ژوورەوە دەزانین کە سەرنشینەکەی تەنیا و فەرامۆش و غەریبە.. لەڕاستیدا ئەم شوێنە مێژوویەکی لەگەڵ ئەم حاڵەدا هەیە. لێ ئێستا غەریبی ژوورەکە سەختتر و چۆڵییەکەی بێکەستر و ترسناکترە. سەرمای ناو ژوورەکە زەمهەریری ناوەووی شاعیرە لەسەر کاغەز:
ئەم ژوورەی من دەڵێی سوڵکەری وڵاتێکی
غەریبەو
لەسەر شۆستەی جادەی ئاپۆرەی شاراندا
لە ژێر پێی هاتووچۆکەری بەیانیان و ئێواراندا
بە بێهۆشی پاڵکەوتووە
وەک ئەوساو زیاد لەجاران
ئەم ژوورەی من
بۆ هەمیشە سارد و سڕە
بێ پشکۆیە و
بێ ئاگرە
ژوور لای ئەم شاعیرە ڕەگەزێکی بێلایەن نییە، نا.. ژوورەکەی فاتیح دەگری، پێدەکەنێ، خەم دەخوا، لە تاقانەنشینەکەی پڕە، حەزدەکات بڕوات دونیای تر جێگای تر ئەزموون بکات.. خەیاڵی فراوانی فاتیح شوێن دەنێرێ بۆ شوێن:
ئەو دەیەوێ شتێکی نوێی ترببینێ و
بە زۆپای زەمنێکی تر گەرم دابێ
....

....
ئەویش وەک خۆم لەبێهودەیی هاتنی
شیعرێکی ترم بێزارو نیگەرانە
لە نێو زوقم و ساردیی هەوای هەر چوار
دیوارەکەی خۆیدا
بە تاسەوە چاوەڕوانی........
ژوور و فاتیح چاو دەبڕنە چاوی یەکتر، ئەو شاعیر ناچاردەکات لەبەردەم پرسیاری (بوون)یا ڕابوەستێ، ئەم بۆ هەیە؟ ئەم کێیە؟ ئەم چییە؟:
گەورەبوون و بچووک بوونی هەبوونی من
دروستبوون و لەنێوچوونی هەبوونی من
مەتەڵێکە
لێی تێناگەم
ڕێ دەرنابەم
ژوور ل102

لەنێوان خەمی ڕۆژهەڵات و ڕق لە کاپیتاڵیزمدا

فـاتیح وەک شـاعیرێکی کۆتـایی سـەدەی بیست و کـاریگەری کەم و زۆری بە مارکسزم، مەسـەلەی چینایەتی لێرەو لەوێ تێکەڵ بە دیسکۆرسی ئەو لەبەرامبەر ژیاندا دەبێت و ئەمەش زیاتر خزمەت بە گوتـارە سـەرەکییەکەی شـاعیر کە مرۆڤدۆسـتییە دەکـات، فـاتیح دەیەوێـت لەشـیعردا ژینێکـی دیـکە بدۆزێتەوە:

گووتنی شیعر
بۆ بێزاری لەم ژیانەو
دۆزینەوەی ژینێکی تر
گووتنی شیعر
بۆ ئەمانەو زۆر شتی تر
ل75 ببینەوە بە شیعری پاک

ئەو لە جێگایەکدا دەڵێ کە شیعر لە خزمەتی مرۆڤایەتیدا دەنوسێت:

گوتنی شیعر
بۆ ڕزگاربوونن
خەمی مرۆڤ
خەمی تابلۆی تراژیدیای برسییەکان
خەمی داستانی درامای
یەک بەیەکی لانەوازان
ل75 ببینەوە بە شیعری پاک

درامای لانەوازان خۆی لەبنەڕەتدا شانۆگەرییەکی سورییە و باس لە ژیانی کۆمەڵێک کەسی پەژموردە دەکات لە هوتێلێکی فەقیری شاردا، هەریەکێک لەوانە خاوەنی چیرۆکێکی تراژیدی ڕاستەقینەی ژیانی خۆیانن، سەرجەمیشیان مرۆڤی پاکن، بەڵام ژیان خەدرو خیانەتی بەیەکەوە لێکردوون و لە لۆچێکدا پەڕاوێزی خستوون.. سـەرەتای سـاڵانی حەفتا سمکۆ ناکام ئەو شـانۆگەرییەی کردووە بەکوردی و هەر لەو ساڵانەدا تیپی پێشڕەوەی شانۆی کوردی ئەم بەرهەمەیان لەتەلەفزێۆندا نمایشکرد و ئێستاش بە هـۆی ئەو تێکەڵکـردنە گاڵتەجاڕیـانەیەی کە هاوتەریـب بە تراژیـدیاکە تـا کۆتـایی شـانۆگەرییەکە دەڕوات.. دیالۆگەکان لە زەینی بەشێکی زوری خەڵکدا بە زیندووی ماوە.

فەلسەفەی سۆسیالیزم گەرچی لەدڵی خۆرئـاوادا لەدایک بوو، بەڵام لە ڕۆژهەڵات ژیـاو هەر لەوێش مرد، دابەشکرنی دونیا بۆ دووبەرەی کاپیتـاڵ و پرۆلیتار بیـانوییەکی باش بوو بۆ قوڵکردنەوەی ئەو شـەبەقە دیـرۆکییەی لەنێـوان پەیوەندی مرۆڤەکانی ئەم دووجەمسـەرەی جیهانـدا هەبـوو، فـاتیح وەک ڕۆژهەڵاتیـیەک ئەو کیـنەیەی بەرمـبەر خۆرئـاوا بەردەوامەو تەنـانەت شـیعرێکی هەر بەناونیـشانی (خـۆرهەڵاتی شـەهید)ەوە هەیە، ئەوەتا لەشیعرێکدا بەمەسـخەرە بە کۆنفرانسە مرۆیی و ئاشـتییەکنی خۆرئاوا حەقیقەتی ئەو دیوشیان پیشان دەدات:

لێرە مرۆڤ (بەنرخترین سەرمایەیە)
لەنێو هۆڵی ئەنجومەنی ئاشتی جیهان باسی دەکەن!
لێرە مرۆڤ بێ نرخترین سەرمایەیە
لەسەر مێزی ڕاوێژکردن دەربارەی داماڵینی چەک
بەدەم قاقای پێکەنینی هێستریایی و

هەڵدانی پێکە خوێنەوە
کاسەی سەری ژێرپێ ئەخەن
کاسەی سەری
ژێر
پێ
ئە
خەن
....
....
لێرە مرۆڤ حەشەرەیە
بەدوای دەرمانێکا وێڵن
خەردەل لەچاویا لەپلەی پێنجەما بێ

شیعرەکە بەردەوام دەبێت و کامێرا لەخۆرائاواوە دەگوێزێتەوە و لە ڕۆژهەڵات لەسەر تەرمی مرۆڤ زووم دەکات:
لێرە
گوڕ بۆ تەرمی ئەجەلی مرۆڤ قەدەغەیە
لەژێر تایەی ترۆمبیل و
لەنێو گەرووی تاریکی کۆڵانەکانا
لەبەردەمیماڵەکانا
فڕێ ئەدرێ
ل117 کیشوەری دڵۆپەخوێن

فاتیح وەک ئەحمەدی شاملو نەفرەت لە ئابوری جیهان دەکات، کە ئینسانی کردۆتە میکانیزم بۆ بوژانەوەی خۆی:
لای ئەوان زۆر یاساییە و وەکو یەکە
باڵندەی شیعری دەروونی ئەم وڵاتە
یا لە قەفەس دابێ یاخود تەرەبێ و
بێلانە و بێ دەرەتان بێ
....
....
ئابوری ئەوان وای دەوێ
گشت منداڵێک لەم وڵاتە شەهیدەدا
بێ شیر و بێ خەندەو نان بێ
ل222 جەنگی کەنداو

هەرچەندە لە مەسەلەی چینایەتیدا فاتیح وەک سەمەدی بیهرەنگی ڕقی لە بورژواکان دەبێتەوەو بیریان دەخاتەوەو کە دەچنە بازاڕ بۆکڕینی دوا مۆدی بووکەشووشە بۆ منداڵەکانیان، هەر لەو دوەرو بەرە هەڵـڕوانن منـداڵی بـێ دایەو بـێ بـابەو پێپەتـی و بینازەکـانیش ببیـنن.. فـاتیح دەیەوێـت بە پرۆسـەی

نیگاکردن مرۆڤ حورمەتی ئەوانی تری یاد بکەویتەوە.. بەڵام سەمەد لەمە زیاتر دەڕوات و ڕقی ئەو لە دەوڵەمەندەکان دەگاتە ڕادەیەک لە پێشەکی کتێبیکی منداڵانەیدا دەڵێت «هەموو منداڵیک مافی ئەوەی هەیە ئەم چیرۆکە بخوێنێتەوە تەنیا ئەو منداڵانە نەبێت کە بە ئۆتۆمبیلی گرانبەها دەگەڕێن و خۆیان لە مناڵی هەژار و وێڵگەردی سەرجادەکان بە گەورەتر دەزانن و برادەرێتییان لە تەکدا ناکەن»[13]
لێ گوتاری فاتیح میانڕەو ئینسانیترە لە بیهرەنگی لە مامەڵەی لەگەڵ کەسانی چینی ژوروو، سەرنجبدە لەم پارچە شیعرەی کە ساڵی 1985 نوسراوە:

خۆتان ئەبینن زۆر بە شانازی
پەلی پڕ نازی
وردیلەکانتان دەگرن و لەکۆشک
دێنە دەرەوە
تا بیانبەنە کۆگای ڕازاوەی
نوێتین مۆدی بووکەشووشەوە
هەر لەهەمان شوێن
کەمێ ڕامێنن لەخۆ بپرسن:
- بۆچی وردیلەی سەرما بردەڵە و
ڕوومەت تۆزاوی نێو کۆڵانەکان
بێ بووکەشووشەن
بێ زەردەخەنەن؟!
بۆچی هەمێشە بێ نازی دایەو
بێ نازی بابەن؟!
شیعری؟!

ناکۆکییە کۆنەکە

ناکۆکی نێوان خوداو شەیتان یەکەمین ناکۆکی ناوگەردوونە، لەڕاستیدا ئەم ناکۆکییە ناکۆکی خودا خۆیەتی لەگەڵ خۆیدا.. خودا لەگەڵ هێزە شەڕانی و ئەهریمەنییەکەی خۆی بەشەڕدێت، لە ئەفسانەی خەلیقەتدا هاتووە کە بۆ هەتاهەتایە ئەم بەشە شەڕانی و ناتەبایە لەخۆی دور دەخاتەوە (قال فاهبط منها[14] ※ قال اخرج منها[15]※قال اذهب[16]) تا سەر دروستبوونی ئەم کێشەیە شەیتان وەک نوێنەرایەتی هێزی شەڕ لە ئاسماندایە، د.سادق جلال العظم لە ڕەخنەی هزری ئاینی ولەبەشیکدا بەناونیشانی تراژیدیای ئیبلیس دا دەڵێ «وەها باشترە بۆ بەندەکان بەشێوەیەکی گشتی واباوەڕبکەن بەوەی خودا دوژمنێکی هەیە و ناوی ئیبلیسی نەفرەتلێکراوەو سەرچاوەی خراپە و گوناە و تاوانە، چونکە ئەگەر بەڕاستی باوڕبکەن **بەوەی خودا خۆی سەرچاوەی ئەو بەڵاو گوناە و دەردەسەریانەیە کە لە هەموولایەکەوە دەوری گرتوون**، ئەوا مێشکیان بەرگەی ئەم حەقیقەتەی نەدەگرت و سەریان لێ دەشێواو ئەوکاتیش نەفرەتیان لەخۆی و لە بەخششەکانی دەکرد»[17] خودا بە دەرکردنی ئەم بۆ سەرزەوی هەر تەنیا نەیویست سزای بەشێک لەخۆی بدات و دیسان بۆ یەکەمینجار لەگەردووندا ڕۆحێک مەنفی بکات. واتە لەبنەڕەتەوە یەکەمین مەنفا زەوی و یەکەمین مەنفی مرۆڤ بوو.. ئەم چیرۆکە سەرنج ڕاکێشە شتی زۆرتر دەڵێ، لەگەرمەی ناکۆکییەکەدا خودا یەکەمین جوێن و قسەی سوک بە زاریدا دێت(فاخرج انک من الصغرین-13الأعراف) دەرچۆ تۆ لەڕیسواو بچووک و بێ

نرخەکانیت. خودا بەم دوورخستنەوەیە ویستی بەشێک لەهەناوی ڕەشی خۆی لەخۆی تەبەڕاکات وئەنجام وەک خودایەکی پاک و بێگەرد بمێنێتەوە.
پاش ئەمەو بۆ خزمەتکردن و تەواوکردنی ئەم چیرۆکی خەلیقەتە پێویستمان بە دووکاراکتەری تر دەبێت ئەمجارە خواوەند ئادەم و حەوا دەخاتە سیناریۆکەوەو بەشە نەفیکراوەکەی خۆی (شەیتان) دەنێرێ بۆ فریویان و دواتر لەسەر سکەیەکی ڕێکخراو و ئاسۆیی ڕووداوەکان دەچنە پێشێ و ئەوان سێوی یەکەم دەخۆن و ئینجا لێیان دەپرسرێتەوەو دەرئەنجام خودا حوکمی فڕێدانیان بۆ سەرزەوی دەردەکات.. ئێستا سێ کاراکتەر بەڕێوەن بۆ سەر ئەم هەسارەیە و ئیدی وەختی ئەوەیە یارییەکە دەستپێبکات.
لەو ڕۆژەوەی دوو هێزە گەورەکە ناکۆکییەکانی خۆیان درێژکردۆتەوە وەک دووکاراکتەری کارتۆنی خۆێنشیرینی هۆلیۆد، دروست وەک تۆم و جێری دانویان پێکەوە ناکولێ وشەڕەکەشیان وا لەماڵی مرۆڤ و لەسەر حسابی ئەم مەخلوقە بەدبەختە. مرۆڤ کەمێک دیقەتلی بێت و لەم ئەفسانەی دروستبوونە وردبێتەوە؛ تێدەگات کەشەش ملیار ڕۆحەکەی تری سەرزەوی جگە لە بازیچەو کەرەستەیەکی سوواوی ئەم گەمەیە زیاتر هیچیتر نییە.
فاتیح لە شیعری یاد دا هێجگار جوان شەڕی نێوان ئەم دووهێزە دەنوسێتەوەو سەرەنجامیش بێ توانایی و لاوازی ئینسان لە ئاست شەڕێکی وا زەبەلاحانە تۆماردەکات:
ئەفسوس و ئەفسوس
وا شەیتان و خوای مێڵی نێوان هەناسەو سنگم
وا شەیتان و خوای دوژمنی نێوان خوێن و دەمار و
لێدانی دڵم
وا شەیتان و خوای نێوان نەخوشی و تەندروستیی من
بەشەڕهاتوون و شمشێرەکانیان لەیەکتر دەسوون
ناکۆکن
لەوەی
بمرم یا
نەمرم!
ل176
فاتیح لەسەر مردنی مرۆڤ خودا دەخاتە بەردەم پرس و جویەکەوەو ڕەندیانە لێی دەپرسێ:
کە ئەمرین
ئەی خواوەند
چۆن جومگەی هەیکەلی مەزنیت
لەیەک ناترازێ و ناکەویت؟
ئاخر چۆن
خۆت لەسەر بڕبڕەی
پشتی خۆت ڕائەگریت؟
چۆن نامریت؟
ل158 هانای بەرلەمردن

ئەنجام:

ئەم نووسینە ویستی بەوەستان لەسەر چەند وێستگەیەکی شیعری ئەم شاعیرە هەم یادێک لە فاتیح عیـزەدین بکـاتەوە و هەمـیش دەزوولە ڕونـاکی بچـووک بخـاتە سـەر یەک دوو پـۆینتی جـوانیی لەم کتێبەدا. لە دونیای ئەمرۆی فەرامۆشیدا فاتیح عیزەدین یەک لەو ناوە تاک و تایبەت و دەگمەنانەیە کە پێویستیی سەرلەنوێ خوێندنەوە تا ئاستی وەزیفە ئەرکی ئەم نەوە نوێیەی خوێنەرە. پەیامی خێرای وتـارەکە ئەوەبـوو کە نێوەنـدی ئەدەبیـی کـوردی یەک لەو نێوەنـدانەیە کە هێنـدەی کـار لەسـەر فەرامۆشکردن و لەبیرکردن دەکات، نیو هێندە نەیتوانیوە لەگەڵ نووسـەرە گەورەکانی سـەردەمەکەی خۆیدا ڕێبکات و لەگەڵ یادەوەری و مێژووی خۆیدا بە ئینساف بێت.. من نالّێم فاتیح پێش زەمەنـی خۆی نەکەوتووە، بەڵام لام وایە ئێستا ئیتر خەریکە جێدەمێنێت، فاتیح بەخەمـی گەڕانەوەی حـورمەت بۆ مرۆڤ تا ئەوپەڕی پەراوێزی و کەنارگیری ڕۆیشت و تا ساتی ئەم نووسینە نەگەڕاوەتەوە..

سەرچاوەو پەراوێزەکان:

[1] سایتی چراتیڤی، گفتگۆی ڕێبوار محەمەد یوسف لەگەڵ فاتیح عیزەدین.

[2] بۆ تێگەیشتن لە وێکچوواندن بە قەحبە، بگەڕێرەوە بۆ وتارێکی ئێمە بە ناونیشانی (شار و قەحبە). کتێبی پیاسەیەک پێکەوە.. پیاسەیەک بە تەنیا، ل79، چاپی یەکەم 2009، لەچاپکراوەکانی پرۆژەی کتێبی یانەی قەڵەم.

[3] تاثیر مواد مخدر بر خلاقیت و شعر، دکتر نعمت الله فاضلی
http://www.radiozamaneh.org/literature/2007/08/post_400.html

[4] وتارێک کورت لەسەر ئەم بابەتە بە زمانی ئینگلیزی بەم ناونیشانی: A brief history of drugs in literature

[5] پەیکەری فەرهاد، نوسینی عباس مەعروفی، وەرگێرانی ئێمە، ل75، چاپی یەکەم، 2009، لەبڵاوکراوەکانی دەزگای ئاراس.

[6] کتاب تردید، بابک احمدی، نسبیت و فرهنگ، ص45، چاپ چهارم، نشر مرکز، 1381.

[7] قران سورة مؤمن اية 115.

[8] وبگاه رسمی داریوش اقبالی و ویکیپدیا فارسی، دانشنامهٔ آزاد.

[9] ڕۆمانی (پێشبینێکی نەفرەتلێکراو) نوسینی جەنگیز ئیتماتۆڤ، وەرگێرانی جەوهەر کرمانج، چاپی یەکەم، 2009، لەبڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێران.

[10] بۆ تێگەیشتن لە دەستەواژەی (ڕۆحی گشتی) و پێگە جوگرافیەکەی لە شیعردا، بگەڕێرەوە بۆ لێکۆڵینەوەیەکی بەختیار عەلی بە ناوی (گەڕن بۆ ماناکانی دیکەی شیعر) لە گۆڤاری ڕامان.

[11] نیهیلیسم و مفهوم زمان، مجله کیهان فرهنگی، شماره 234، فروردین و اردیبهشت 1385، ص 34، نویسنده: مهدی فاموری.

[12] دۆزەخ لە ناوماندا بەختیار عەلی.

[13] اولدوز و عروسک سخن گو، صمد بهرنگی، ص4

[14] قران سورة الأعراف اية 13.

[15] قران سورة الحجر اية34.

[16] قران سورة الإسراء اية63.

[17] تراژیدیای ئیبلیس، گۆڤاری ئایندە ژمارە82، ل122، وەرگێرانی ئیبراهیم فەتاح.